

FİLOZOFÇA YAŞAMA*

Yaz. *Ebu Bekr er-Râzî* Çev. *Mahmut Kaya*

Rahman Rahim olan Allah'm adıyla

Ebu Bekr Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî —Allah ruhunu huzura kavuştursun— der ki : Bazı düşünür ve kültürlü kişiler, bizim toplumla içli dışlı olduğumuzu ve sosyal hayatın çeşitli yönleriyle ilgilendiğimizi görünce, filozofça yaşama tarzından, özellikle önderimiz Sokrat'm yolundan ayrıldığımızı iddia ederek bizi ayıplayıp eleştirmişlerdir. Sokrat hakkında anlatılanlara bakdacak olursa: Hükümdarlar ona yaklaşmak isteseler de o, hükümdarlara sokulmaz ve onları küçümsermiş. Nefis yemeklerden yemez, gösterişli elbiseler giyinmez, ev bark edinmez, evlenmez, et yemez, şarap içmez ve eğlencelere katılmazmış. Sadece sebze yer, eski elbise giyinir ve kır-larda bir fıçı içinde yaşarmış. Aynı zamanda düşüncesini halktan ve hükümdardan saklamaz, tam tersine doğruluğuna inandığı her fikri onların yüzüne karşı açıkça söylemiş. Biz ise öyle değilmışiz.

Ayrıca onlar, önderimiz Sokrat'ın bu yaşama tarzının kötülüğünden söz ederek bunun, neslin devam ve bekası gibi tabiat kanunlarına aykırı olduğunu, böyle bir anlayışın dünyanın harap ve insanların helâk olmasına yol açacağını iddia etmişlerdir.

* Bu çalışma, Türk-İslâm düşüncesi tarihinde «Tabiat Felsefesi» akımının temsilcisi sayılan ve aynı zamanda Ortaçağın en ünlü hekimlerinden olan Ebu Bekr Muhammed b. Zekeriyyâ er-Râzî (865-925) nin *es-Siretu'l-felsefiye* (filozofça yaşama) isimli eserinin tercümesidir.

Râzî'nin, P. Kraus tarafından *Resâilü felsefiye* başlığı altında yayımlanan risalelerinin arasında yer alan metin (Kahire 1939, s. 90-111) tercümede esas alınmıştır.

Şimdi biz —Allah'ın izniyle— bildiğimiz kadar onlara cevap vereceğiz.

Bize göre, Sokrat hakkında anlattıkları doğrudur; gerçekten de o öyleydi. Fakat Sokratla ilgili olarak bilmedikleri ve bizi yenik düşürmek için kasten söylemedikleri bazı şeyler var. Çünkü Sokrat hakkında anlatılanlar, başlangıcından itibaren hayatının uzunca bir bölümüyle ilgilidir. Ama o, sonradan bunların çoğundan vazgeçmiş; hatta öldüğü zaman geride kız evlatları bırakmış, düşmanla savaşmış, eğlencelere katılmış —et hariç— nefis yemekler yemiştir ve hafif içkiler içmiştir. Sokrat'ın hayatı hakkında esaslı malumata sahip olanlarca bu husus bilinmektedir. O, felsefeyi çok sevdiğinden dolayı, en değerli, en verimli zamanını felsefeye ayırmak ve felsefeye layık olduğu değeri vermeyenleri protesto etmek için önceleri hayata sırt çevirmişti. Zaten bu gibi cazip olaylar karşısında, başlangıçta aşırı bir sevginin bulunması ve buna karşı çıkanlardan uzak kalınması gerekir. Sonra meselenin mahiyeti iyice anlaşılıp herşey yerli yerine oturunca, aşırılıktan kurtulup normale dönülür. Nitekim, «her yeni olan lezzetlidir.» atasözü bu gerçeği vurgulamaktadır.

İşte hayatının ilk dönemlerinde Sokrat'ın durumu da böyleydi. Ama ne var ki, halkın normal yaşayışına ters düştüğü için bu enteresan rivayet çok şöhret bulmuştur. Zaten insanlar, alışlagelenleri değil, nâdir olayları anlatıp yaymağa heveslidir.

Şu halde, her ne kadar biz bu konuda Sokrattan çok gerideyssek de, onun takdire değer bu hayat anlayışına da karşı değiliz. Biz, örnek bir hayat, nefse hakimiyet ve ilim sevgisi gibi konulardaki eksikliğimizi kabul etmekteyiz. Demek oluyor ki, bizim Sokrat'a ters düşen yönümüz hayat anlayışında değil, eksik uygulamadadır. Fakat kusurumuzu kabul ettikten sonra artık kusurlu sayılmayız. Çünkü gerçeği kabullenmek daha büyük bir şeref ve fazilettir.

Bu konuda söyleyeceklerimiz bundan ibarettir.

Sokrat'ın bu iki çeşit yaşantısını eleştirenlere karşı deriz ki, gerçekte bu konudaki eleştiriler niteliğe değil, niceliğe ilişkin olmalıdır. *et-Tıbbu'r-rûhânî* isimli kitabımızda da anlattığımız gibi¹, şehvetin tutsağı olmak ve onu her değerinin üstünde görmek faziletli ve

1 Bkz., *Resâihü felsefiye*, s. 20 ve devamı.

şerefli bir davranış değildir. «Fazilet, her konuda ihtiyaç miktarıyla veya zevk alınan bir şeyin eleme dönüşmeyecek kadarıyla yetinmektir.» Gerçekte Sokrat, dünyayı harap ve insanları helâk edecek olan o aşırı tutumundan vazgeçmiştir. Çünkü sonradan evlenip çocukluğa karışmış, düşmanla savaşmış ve eğlencelere katılmıştı. Böyle davranan birinin artık o aşırılıklarla bir ilgisi kalmamıştır. Ayrıca, onun böyle bir dönüş yapması, sonradan şehvete daldığı anlamına da alınmamalıdır.

Bize gelince, her ne kadar Sokratla kıyaslandığımızda filozof adına layık değilsek de, felsefeyle ilgilenmeyenlere bakarak biz bu isme layıkız.

Bu konuda işte böyle bir tartışma sürüp gitti. Fakat biz, bilgi severlerin ve onu her değerinde tutanların yararlanmaları için filozofça yaşama hakkındaki görüşlerimizi tamamlayalım. Bize göre bu makalenin başarılı olabilmesi için önceki kitaplarda ortaya koyduğumuz meselelerden ve uyguladığımız metottan yararlanarak bunu verimli hale getirmeliyiz. Söz konusu kitaplardan bazıları *el-İlmü'l-İlâhî* (metafizik), *et-Tıbbu'r-rûhânî* (ahlâkın iyileştirilmesi), *Fî azl-i men işteğale bi fuzûk'l-hendese mine'l-mevsûmîne bi'l-felsefe* (geometrinin gereksiz yönleriyle uğraşan filozofları eleştirme hakkında), *Şerefu sınıdati'l-kimya* (kimya sanatının değeri); bunlar arasında özellikle *et-Tıbbu'r-rûhânî* adlı kitabımız bu makalenin tamamlanıp hedefine ulaşmasında vazgeçilmez bir kaynak ve filozofça yaşama tarzına ait meselelerin dayandığı bir temel olacaktır. O kitapta ele alınan meselelerden bazıları şunlardır :

a) Ruhumuz bedenimizle beraberken yaşantımız nasılsa, ölümden sonraki durumumuz da buna bağlı olarak ya iyi veya kötü olacaktır.

b) Yaratılışımızın amacı ve hayatta en üstün değer, bedenî hazlardan yararlanmak değil, ilim sahibi olmak ve adaleti uygulamaktır. Bu dünyadan kurtulup ölüm ve elemin bulunmadığı bir âleme geçmek bu sayede kolaylaşacaktır.

c) Tabiat ve nefsanî arzular dünyevî hazları seçmemizi; akıl ise manevî ve üstün hazlara kavuşmak için bunlardan uzak durmamızı ister.

d) Sevabını umup azabından çekindiğimiz Rabbımız bizleri gözetip kolluyor; acı çekmemizi, zulüm görmemizi ve cahil kalmamızı değil, bilgili ve âdil olmamızı istiyor. İşte bu Rab, aramızdan acı çektirenlere ve acı çekmeye layık olanlara hakettikleri cezayı vermektedir.

e) Niteük ve nicelik olarak lezzete baskın gelecek bir eleme katlanmamız gerekmez.

f) Şânı yüce yaratıcı çiftçilik, dokumacılık gibi âlemin bekası ve hayatın devamı için zorunlu olan diğer sanatları geliştirme görevini bizlere vermiştir.

İşte bu meseleler, ortaya koyacağımız düşünceler için birer temel olsun.

Bize göre, dünyanın haz ve elemi ömrün sona ermesiyle son bulduğuna; ölümün olmadığı o âlemdeki hazlar sürekli ve sonsuz olduğuna göre; sonsuz ve sürekli hazı bırakıp sonlu ve geçici olanı tercih eden aldanmıştır. Mademki bu bir gerçektir, öyleyse nefis (ruh) âlemine yükselmeyi engelleyen bedenî hazlar peşinde koşmak veya dünyevî nimetlerden aldığımız nazdan —nitelik ve nicelik bakımından— daha fazla bir eleme katlanmak bizlere yaraşmaz. Bunun dışında kalan normal hazlardan nasibimizi almakta hiçbir sakınca yoktur. Ama buna rağmen filozof olan bir kişi, nefisini eğitmek amacıyla bazen normal hazlardan bir çoğunu terkedebilir. *et-Tıbbu'r-rûhânî* adlı kitapta da anlattığımız gibi², bunu yapmayı görev bilene bu iş çok kolay gelir. Eskilerin de söylediği gibi, gerek psikolojik, gerekse fizyolojik olaylarda alışkanlık ikinci bir karakter halini alınca zorlar kolaylaşır ve ürküntü veren şeyler mûnis hale gelir. Gerçekten de alışkanlığın (eğitim) zor işleri kolaylaştırdığında şüphe yoktur. Nitekim ulakların yola, askerinin savaşa çok dayanıklı olduğunu görmekteyiz.

Hazların ölçüsüyle ilgili olarak burada anlatılanlar her ne kadar çok kısa ve özet halindeyse de, *et-Tıbbu'r-rûhânî* adlı kitapta da izah ettiğimiz gibi ayrıntılara inildiğinde bunun altında birçok meselenin yattığı görülür. Nitekim «akıllı biri için, nazlardan vazgeçme ve şehveti yenme pahasına katlandığı elemenden daha baskın

2 Bkz., a.g.e., s. 21-22.

bir eleme yol açacak hazlara kendini kaptırmak yakışmaz.» şeklinde ortaya koyduğumuz ilke eğer doğru ve geçerli ise, o, böyle davranmak zorundadır. Bu temel ilkeye bağlı olarak diyelim ki, Allah'ın hoşnut olmaması ve âhiretteki mutluluğumuzu engellemesi pahasına, halkın malını çalıp çırparak bir ömür boyu bize bütün yer yüzüne sahip olma imkânı tanınsa gene de böyle bir şeyi yapamayız ve böyle bir hayatı tercih edemeyiz. Gene aynı şekilde düşünecek olursak, on gün göz ağrısı çekme pahasına bir tabak yaş hurma yemek istemeyiz³.

Bu konuda biri önemli, diğeri basit olmak üzere verdiğimiz iki örnek arasında yer alacak birçok ayrıntılı olay vardır ki onlarda da durum aynıdır, yani her olay kendinden büyük olana oranla küçük, küçüğe oranla büyük sayılır. Yukardaki genel ilkenin altında o kadar çok ayrıntılar vardır ki bunları ifade etmek mümkün değildir. Bu hususta söylemek istediğimiz artık anlaşmıştır. Şimdi bundan sonra anlatmak istediğimiz konuya geçelim.

Biz diyoruz ki : «Rabbimizin bizi gözetip kolladığını ve bizlere karşı şefkatli davrandığını temel ilke olarak aldığımızı göre o, başımıza bir kötülük gelmesini istemiyor demektir. Fakat irademiz dışında başımıza gelen ve önüne geçilmesi imkânsız olan her tabii olay, zorunlu olarak bir sebebe dayanır. Şu halde biz, acı çekmeyi hak etmeyen hiçbir canlıya —daha çok ızdırap çekmesini önlemenin dışında— elem ve ızdırap çektirmemeliyiz.»

Bu cümlemin altında da zulmün her çeşidini ifade eden bir çok ayrıntı bulunmaktadır. Mesela hükümdarların hayvanları avlamaktan duydukları haz ve halkın hayvanları aşırı şekilde çalıştırmaları bu ayrıntılardandır. Bu konuda yapılacak herşey bir usule ve bir kanuna bağlanmalı; akim ve adaletin gösterdiği ölçü aşılmamalıdır.

Şu var ki daha büyük bir acıyı önlemek ümidiyle acı ve ızdırap çektirilebilir. Mesela cerrahın neşter kullanması, kangren olan uzvun dağlanması, hastaya acı ilaçlardan içirilmesi ve daha tehlikeli hastalığa yakalanır endişesiyle perhiz yaptırılması gibi.

3 Öbu Bekr er-Râzî'nin, yaş hurma yemenin göz ağrısı yanında daha başka hastalıklara da yol açtığı hakkındaki görüşü için bkz., *Menâfi'ul-agziye ve medârruhâ* (Mısır, 1305), s. 43; ayrıca bkz. *Resâilü felsefiye*, s. 22, 89.

Hayvanlar normal bir şekilde çalıştırılır, mecbur kalınmadıkça zora koşulmazlar. Zaten akıl ve adalet anlayışı da bunu gerektirir. Mesela bir insanın düşmandan kaçıp kurtulması söz konusu ise, atı çatlatıncaya kadar koşturmak adaletin bir gereğidir. Hele bu insan yararlı bir bilgin veya topluma yararı dokunan bir zengin ise... Çünkü böyle bir zenginin yaşaması çevresi için atın yaşamasından çok daha iyidir. Başka bir örnekle, susuz çölde yolculuk yapan iki kişiden birinde sadece kendisini kurtaracak kadar su varsa, bu durumda topluma en çok yararlı olan suyu kullanmalıdır. İşte bu ve benzeri olaylarda kural budur.

Avlama, öldürme ve kovalama fiili, normal yaşayışını etoburlukla sürdüren aslan, kaplan, kurt ve benzeri hayvanlara; ayrıca yılan ve akrep gibi ıslahı mümkün olmayan ve kullanılmasına ihtiyaç bulunmayan zararlılara uygulanmalı. Bu gibi olaylarda kural budur. Bu hayvanların iki bakımdan telef edilmeleri gerekir: Birincisi, kendileri telef edilmedikleri zaman birçok hayvanı telef ederler. Bu, etoburlar için genel bir katedir. İkincisi, insan nefsinden (ruh) başka hiçbir hayvanın nefsi bedeninden ayrılp kurtulamaz. Durum böyle olunca, hu hayvanları öldürmek, bir bakıma onların nefslerinin bedenlerinden kurtulmalarını kolaylaştırmak gibi bir şeydir. Etoburlarda bu iki nitelik bulunduğu göre mümkün olduğu kadar bunlar öldürülmeli. Çünkü bu gibi hayvanları öldürmekle hem diğer hayvanların ızdırabı azaltılmış, hem de nefslerinin daha uygun bir bedene geçmesi sağlanmış olur.

Yılan, akrep, eşekarı ve benzerlerine gelince, öteki canlılara zarar verdikleri ve diğer hayvanlar gibi insanların işine yaradıkları için bunları öldürmekte hiçbir sakınca yoktur. Etinden, sütünden ve gücünden istifade edilen etoburları öldürmek şöyle dursun, tam tersine, mümkün olduğu kadar onlara iyi davranışması ve özel besiyeye alınmaları gerekir. Üremeleri de ihtiyaca göre planlanmalı ve çok kesime yol açacaksa üremeleri engellenmeli. Eğer insan nefsinden başka bedenden kurtulan nefis bulunsaydı, hayvan kesimine akıl asla cevaz vermezdi. Gene de bu, filozoflar arasında tartışmalı bir konudur. Bazıları et yenilmesini savunurken bazıları buna karşı çıkmıştır. Sokrat da bunlardandır.

«Akim ve adaletin hükmüne göre bir insanın başkasına acı ve ızdırıp vermeye hakkı yoktur; dolayısıyla kendi nefsine de acı ver-

meye hakkı yoktur.» Bu cümle, akla aykırı düşen bir çok olayı kapsamına almaktadır. Mesela Hindlilerin Allah'a yakın olma arzusuyla cesetlerini yakmaları, çiviler üzerine yatmaları; Maniheistlerin cinsi ilişkiden uzak kalmak için kendilerini iğdiş ettirmeleri, aç susuz kalmaları ve su yerine sidik içerek kendilerini kirletmeleri gibi olaylar tamamen akla aykırıdır.

Hıristiyanların dünyadan el etek çekerek manastırlara kapanmaları; birçok Müslümanın çalışmayı terkederek az ve basit yiyeceklerle yetinmeleri, kaba ve rahatsız edici elbise giyinmeleri —aralarında derece farkı olmakla beraber— gene bu konuya girer. Bütün bunlar, insanların kendilerine reva gördükleri zulüm ve işkencedir ki, bundan daha büyük bir işkence düşünülemez. Hayatının ilk dönemlerinde Sokrat da böyle yaşardı; fakat, daha önce anlattığımız gibi o, ömrünün sonuna doğru bundan vazgeçmiştir.

Yaşama tarzıyla ilgili olarak insanlar arasında gerçekten çok zıtlıklar ve farklı anlayışlar mevcuttur. Bir örnek olmak üzere bizim bu konuya uzlaştırıcı bir yaklaşımda bulunmamız gerekiyor: İnsanların yaşayışları birbirinden farklıdır. Kimi zengin, kimi fakir; kimisi de kendini kadın, alkol ve makam sevgisi gibi bazı şehvî hazlara fazlasıyla kaptırmıştır. Bu demektir ki, şehvî duygu ve istekleri yenmeye çalışırken çekilen acı ve sıkıntıların farklı oluşu, insanların sosyal ve psikolojik yapılarının farklı oluşundan kaynaklanmaktadır. Nitekim halk çocuklarının tahammül gösterdiği kaba ve basit yiyecek ve yiyeceklere, hükümdar çocuklarının ve refah içinde doğup büyüyenlerin nazik vücutları ve mideleri tahammül gösteremez. Şayet katlanmak zorunda kalırlarsa bundan büyük acı duyarlar. Tıpkı bunun gibi, herhangi bir hazzın tiryakisi olanlar da, bu alışkanlıklarından vazgeçirilmek istendiğinde bundan büyük bir ıstırap duyarlar. Hatta tiryaki olmayanlara nisbetle o şeye karşı bağımlılıkları katbekat artar.

İşte aralarındaki bu yapı farklılığı dikkate alınarak insanları yükümlülükte eşit saymak mümkün değildir. Mesela felsefe yapan bir hükümdar çocuğundan, halk çocuklarının yaşadığı hayata katlanması istenemez. Eğer mecbur bırakılırsa yavaş yavaş bu hayata intibakı sağlanmalıdır.

Hazlara karşı duyulan arzuyu tatmin ederken bu konuda aşıl-maması gereken en üst sınır; zulme, can almaya ve Allah'ın gaza-

bına yol açacak her şeyden, aklın ve adalet anlayışının gerekli görmediği her türlü aşırı davranıştan sakınmaktır. Bunun dışında kalan herşey insanlar için mübahtır. Hazlara duyulan arzuyu tatminin en alt sınırına gelince; insan, kendisine zararı dokunmayacak ve hastalığa yol açmayacak kadar yemeli. Açlığını gidermenin ötesinde zevk ve lezzet almak amacıyla yememeli. Cildini incitmemek şartıyla, vücudunun dayanabildiği kadar basit giyinmeli. Kendisini aşırı sıcak ve soğuktan koruyacak barınakta oturmalı; süslü, göz alıcı ve kıymetli konaklarda oturmamalı. Ama geniş mâlî imkânlara sahip olan biri, zulüm ve haksızlık yapmamak, aşırı kazanç hırsıyla kendisini yormamak şartıyla gösterişli bir hayat yaşayabilir.

Böylesine basit bir hayat için fakir aile çocukları ve sefalet içinde doğup büyüyenler daha çok tercih edilir. Çünkü bu hayata uyum sağlamak, Eflatundan ziyade Sokrat'a kolay geldiği gibi, böyleselerine de kolay gelir.

Bu ikisi arası bir hayat normal hayattır. Böyle bir yaşama tarzını benimseyen kimse, bundan dolayı felsefî yaşayışın dışına çıkmış sayılmaz; tam tersine, o bu isme layıktır. Şu var ki ideal hayat, en üst seviyede değil, en aşağı seviyedeki bir hayat tarzında aranmalı. Yüksek ruhlu kimseler, refah içinde olsalar da kendilerini yavaş yavaş en aşağı hayat standardında yaşamaya alıştıırırlar. Fakat bunun da altına inerek hindlilerin, maniheistlerin, rahip ve sûfilerin yaşadığı gibi yaşamak felsefî yaşayışın dışına çıkmaktır. Bu da, normal yaşayıştan ayrılmak, yok yere Allah'ı öfkelenmek ve filozofluktan kovulmayı hak etmek demektir. En yüksek hayat seviyesi aşılnca da aynı durum söz konusudur.

Aklı veren, üzüntü ve tasamızı gideren Allah'tan kendisinin hoşnud olacağı ve bizi kendisine yakın kılacak yola iletmesini niyaz ederiz.

Özet olarak demek isterim ki, mademki şanı yüce Yaratıcı bilgisizliğe düşmeyen âlim; zulmetmeyen âdildir; onun ilmi, adâleti ve rahmeti mutlakdır; ve mademki o bizim yaratığımız ve sahibimiz, biz de onun kulları ve köleleriyiz; efendilerin en çok sevdiği köle de kendi izinden gidendir; öyleyse şanı yüce Allah'a en yakın olan kul en bilgin, en âdil, en merhametli ve en şefkatli olandır. İşte bütün filozofların : «Felsefe, insanın gücü yettiği ölçüde Allah'a benzemesi-

dir.» sözüyle anlatmak istedikleri budur. Kısaca, filozofça yaşamak işte budur. Bu konuda daha geniş bilgi *et-Tıbbu'r-rûhânî* adlı kitapta mevcuttur⁴. Biz, ruhun kötü ahlâktan nasıl arınıp kurtulacağını, bir felsefecinin ne ölçüde mal-mülk edinip, ne kadarını dağıtacağını ve devlet hiyerarşisinde neye tâlip olacağını orada anlatık.

Bu konuda söylemek istediğimizi anlatmış bulunuyoruz. Şimdi de bizi eleştirenlere karşı bazı açıklamalarda bulunalım: Hemen hatırlatalım ki, —Allah'ın yardımıyla— bu güne kadar biz, filozof adına yaşayacak hiçbir davranışta bulunmadık. Çünkü bilgi ve aksiyon (ilim ve amel) gibi felsefenin her iki alanında da eksiği bulunmak yani bir filozof için bilinmesi gerekeni bilmemek veya yapılması gerekeni yapmamak filozofluktan azledilmeyi hak etmek demektir. Hamd olsun Allah'a, onun lütuf ve irşadiyle biz bu gibi kusurlardan uzağız. Mesela bilgi konusunu ele alalım: Hiç bilgimiz olmasa, sadece şu kitabı yazacak kadar bir güce sahip olmak dahi bizim filozofluktan azledilmemize engeldir. Kaldı ki bizim *el-Burhan* (ilmi bilginin ilkeleri), *el-İlmü'l-ülâkî* (metafizik) ve *et-Tıbbu'r-rûhânî* (ahlakın iyileştirilmesi) isimli kitaplarımız; *el-Medhal ile'l-ilmü't-tabîî* ki, bunun bir ismi de *Sem'u'l-kıyan* (fizik) dir; *Ri'z-za man ve'l-mekân ve'l-mudde ve'd-dehr ve'l-halâ'* (zaman, mekan, süre, mutlak zaman ve boşluk hakkında) isimli iki makalemiz; *Şeklu'l-âlem* (âlemin şekli), *Sebebu kıyamü'l-ard fî vasati'l-felek* (yerküresinin feleğin merkezinde bulunuşunun sebebi), *Sebebu teharruki'l-felek ale'l-istidâre* (feleğin devri hareketinin sebebi), *Fî't-terkîb* (organik cisimlerin birleşimi hakkında) isimli iki makalemiz; *Inne kî'l-cismi hareke min zâtih ve inne'l-hareke ma'lûme* (cisim dinamik olarak hareket etme gücüne sahiptir ve hareket bilinen bir şeydir), nefis (psikoloji) ve heyûlâ (madde) hakkındaki kitaplarımız; tıp alanında *el-Mansûrî* ve *Men lâ yahduruhu't-tabîb* (ev doktoru) adlı kitaplarımız; *el-Edviyetü'l-mevcûde* (mevcut ilaçlar), *et-Tıbbu'l-mulûkî* ve *el-Câmi'* isimli kitaplarımız ki, şu memlekette hiç kimse bu alanlarda beni geçememiş ve ulaştığım düzeye henüz kimse ulaşamamıştır. Ayrıca, halkın *el-Kımya* adını verdiği *Sınâ-atu'l-hikme* (kimya sanatı) alanında kaleme aldığımız kitaplar. Hulusa, bu makaleyi yazdığım tarihe kadar⁵ fizik ve metafizik gibi fel-

⁴ Bkz., a.g.e., s. 91-92.

⁵ Râzî bu eserini hayatının sonlarında yazmıştır.

sefenin çeşitli disiplinleriyle ilgili olarak ikiyüze yakın eser kaleme almışımıdır.

Matematik ilimlerine gelince, itiraf ederim ki bana lazım olacak kadarıyla ilgilendim. Yapamadığım için değil, boş yere zaman harcamamak için kasden fazlasıyla ilgilenmedim. Ama isteyen olursa, bu konuda benim davranışımın daha doğru olduğunu; felsefeci oldukları halde boş yere geometrinin gereksiz ayrıntılarıyla ömür-tüketenlerin bu tutumlarının yanlış olduğunu kendilerine izah edebilirim.

İmdi, ulaştığım bu bilgi düzeyi filozof adını almama yetmiyor-sa, keşke bilseydim, şu çağımızda bu isme layık olan kimdir!

Aksiyon (amel) konusuna gelince, Allah'ın yardımıyla ben hayatım boyunca yukarda çizdiğim iki sınırın dışına çıkmadım ve «yaşayışın felsefeye uygun bir yaşayış değildir» dedirtecek bir davranışta bulunmadım. Benim Sultamın yanında bulunuşum, onun askeri ve mülki âmirlerinin durumuna benzemez. Bir tabip ve bir danışman olarak, o hasta iken tedavisini yapmak, sağlığı yerinde iken kendisinin ve halkının yararını umduğum her hususta ona yol göstermek gibi benim iki görevim vardı.

Ne mal biriktirmek, ne de saçıp savurmak gibi bir tutkum oldu. İnsanlarla çekiştiğim, onlara zulüm ve haksızlık ettiğim de görül-müş değildir. Bunun tam tersi bir davranış içinde bulunduğum ve haklarımın bir çoğundan ferâgat ettiğim bilinmektedir. Yeme, içme ve eğlence hayatıma gelince, bu hususta aşırılığa kaçmadığı-mı beni tanıyanlar çok iyi bilir. Giyecek, binek, hizmetçi ve câriye gibi konularda da aşırılıktan uzak yaşadığımı herkes görmektedir.

Beni tanıyanlar bilirler ki, ilme karşı olan sevgim, tutkum ve bu uğurdaki çalışmalarım gençliğimden bu güne kadar aralıksız devam etmektedir. Hatta okumadığım bir kitap, karşılaşmadığım bir ilim adamı bulunursa —büyük bir zarara uğramam söz konusu olsa dahi— her şeyi bir kenara bırakıp o kitabı okumadan ve o âlimi tanımadan edemem. Bu alandaki sabırlı çalışmalarım neticesinde, bir yıl zarfında «teâviz hattıyla» (müsvedde olarak) yirmi bin varaktan fazla yazı yazdım. *el-Câmiu'l-kebir* üzerinde geceli gündüzlü onbeş yıl çalıştım. Neticede okuma ve yazmamı engelleyecek derecede gözlerim zayıfladı ve elim titreyip tutmaz oldu. Bu halde iken

dahi peşini bırakmadım; başkasına okutup yazdırarak gücüm yettiği kadar çalışmalarına devam ediyorum.

Sahip olduğum bunca meziyetlere rağmen bu kişiler aksiyon açısından hâlâ beni filozof rütbesinin altında görüyorlarsa ve onlara göre filozofca yaşama tarzı benim anlattığımdan başka birşeyse; o halde bunun nasıl olduğunu bizzat göstererek veya yazarak ortaya koysunlar. Eğer ortaya koydukları değerli bir bilgi ise kabul edelim; hata veya eksiklerini tesbit edersek reddedelim. Bir an için diyelim ki aksiyon konusunda yetersizim; peki ilim konusunda ne diyecekler!.. Bu alanda da beni yetersiz buluyorlarsa o zaman kendi görüşlerini ortaya koysunlar. Biz de üzerinde düşünüp kendilerine katılalım veya yanlışları varsa gösterelim. Şayed ilim konusunda beni yeterli buluyorlarsa yapılacak en doğru hareket yaşantıma bakmayıp ilmimden istifade etmektir.

Şairin dediği gibi :

Amelime değil sen ilmime bak,
İlimimi al, kötü ameli bırak.

Kusurum var ise zararı bana,
İlmin yararıysa tümüyle sana.

Bu makalede ortaya koymak istediğim düşünceler bundan ibarettir.

Aklı veren Allah'a sonsuz hamd olsun; zaten hamde layık olan da odur. Allah'ın rahmeti -erkek, kadın- kullarının seçkinleri ve iyileri üzerine olsun.